

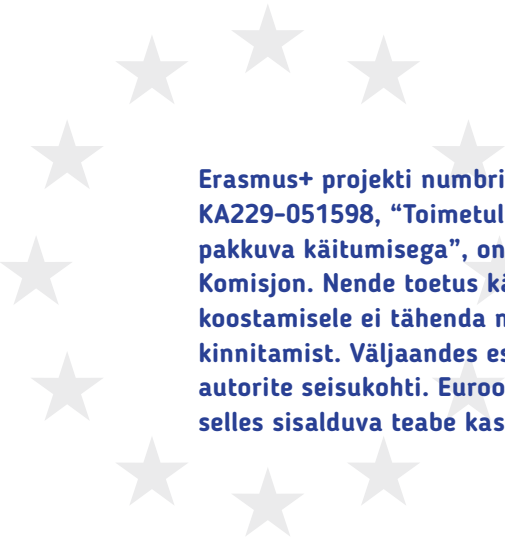

**COPING WITH STUDENTS
CHALLENGING BEHAVIOUR**

**JUHENDMATERJAL LASTE
VÄLJAKUTSEID PAKKUVA
KÄITUMISE ENNETAMISEKS JA
SELLEGA TOIMETULEMISEKS
ÕPETAJATELE, LAPSEVANEMATELE
JA TEISTELE SPETSIALISTIDELE**

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

**Erasmus+ projekti numbriga 2019-1-EE01-
KA229-051598, “Toimetulek õpilaste väljakutseid
pakkuva käitumisega”, on rahastanud Euroopa
Komisjon. Nende toetus käesoleva väljaande
koostamisele ei tähenda manuaalis esitatud sisu
kinnitamist. Väljaandes esitatud sisu peegeldab vaid
autorite seisukohti. Euroopa Komisjon ei vastuta
selles sisalduva teabe kasutamise eest.**

SISUKORD

Sissejuhatus

Teoreetiline lähenemine

Väljakutseid pakuva käitumise ennetamine

Sekkumine väljakutseid pakuva käitumise korral

Kasutatud kirjandus

Lisa

Avaldamise aasta 2022

Autorid:

Pärnu Päikese Kool
www.parnupaike.ee

Pärnu Päikese Kool
Eestist
www.parnupaike.ee

ПОУ "Др Златан Сремец"
Скопје

"Dr. Zlatan Sremec" - Skopje
Põhja-Makedooniast
www.zlatansremec.edu.mk

RĪGAS VALDAS AVOTIŅA PAMATSKOLA

Rīgas Valda Avotiņa pamatskola
Lätist
www.rvapsac.lv

Institut for working rehabilitation for physically
handicapped citizens Slovakkiast
www.iprba.sk

Projekti kodulehekülg - cscb.parnupaike.ee

Manuaali koostamise koordineerija asutus: Pärnu Päikese Kool. Koordineerija asutus kogus andmeid kõikidelt projekti partneritelt ja koondas need üheks juhendmaterjaliks.

Kasutatud fotod on pildistatud Pärnu Päikese Koolis, autor Raili Hiiesalu.

Juhendmaterjali kujundaja ja küljendaja: Ain Saare
Juhendmaterjal on originaalis koostatud inglise keeles.

Kõik õigused on kaitstud. Igasuguse autoriõigusega kaitstud materjali paljundamine ja levitamine on lubatud ainult mittetulunduslikel eesmärkidel. Kohustuslik on viitamine algmaterjalile.

SISSEJUHATUS

Antud juhendmaterjal on koostatud nelja kooli poolt Erasmus+ strateegilise koostööprojekti “Toimetulek õpilaste väljakutseid pakkuva käitumisega” raames. Projekti koordineerijaks oli Pärnu Päikese Kool Eestist ning partneriteks Skopje põhikool “Dr. Zlatan Sremec” Põhja- Makedooniast, Rīgas Valda Avotiņa Põhikool Lätist ja Erivajadustega inimeste õppe- ja tööalase rehabilitatsiooni instituut Slovakiast.

Projekti “Toimetulek õpilaste väljakutseid pakkuva käitumisega” idee teostati pärast koolidevahelise koostööseminari “Koolidevaheline koostöö – kuidas planeerida head projekti” toimumist Poolas.

Koostajad on erineva tausta, mentaliteedi ja kogemustega Euroopa koolid, kellel on samad probleemid – kuidas toime tulla erivajadustega laste väljakutseid pakkuva käitumisega koolipäeva jooksul.

Projekti eesmärk oli jagada erinevate riikide parimaid praktikaid, tõstmaks töötajate kompetentsi meetodite ning lähenemiste osas, mis on seotud õpilaste väljakutseid pakkuva käitumise ennetamise ja vähendamisega.

Projekti käigus töötati eesmärgi nimel, jagati ning koguti mitmeid meetodeid ja lähenemisi, mida antud juhendmaterjalide kogumikus jagatakse.

Kogumiku sihtgrupp on lapsevanemad, õpetajad, tugispetsialistid ja teised erivajadusega lapsega tegelevad täiskasvanud. Eesmärk on neid aidata laste juhendamisel, suunamisel ja õpetamisel, et vähendada väljakutseid pakkuva käitumise esinemist.

Juhendmaterjal sisaldab ka juhiseid, kuidas sekkuda juba esineva muret tekitava käitumise korral.

TEOREETILISED LÄHENEMISED

Väljakutseid pakkuva käitumise kirjeldamisel ei ole ühte kindlat definitsiooni, küll aga eksisteerib erinevat tüüpi käitumist:

- * agressiivne käitumine - nt lükkamine, löömine, togimine, hammustamine, sülitamine, kriimustamine või mõni muu ennast/teisi ohustav käitumine;
- * destruktiivne käitumine - nt vara ja keskkonna hävitamine ning lõhkumine;
- * häiriv käitumine - nt karjumine, hüsteeria, solvamine, koostööst keeldumine, ärajooksmine;
- * eirav käitumine - nt inimestega suhtlemisest ja tegevustest eemalehoidmine, vältimine;
- * stereotüüpne käitumine - nt enese kiigutamine/kõigutamine, kajakõne, korduvad hääliksused, (rituaalsed) sundliigutused. Eelpool toodud käitumist esineb sagedamini õpiraskustega ning autismispektri häirega lastel;
- * ennastvigastav käitumine - nt peaga tagumine, küünistamine ja naha nokkimine.

MÕJU ÕPETAJATELE

Väljakutseid pakkuv käitumine klassiruumis võib olla häiriv. See kulutab õppetööle mõeldud aega ja pikemas plaanis mõjutab õpitulemusi. Niisugune käitumine avaldab mõju tujule, emotsioonidele ja vaimsele tervisele. Raskesti mõistetavalt käituv õpilane võib põhjustada õpetajas stressi ning võimendada ärevuse sümptomeid. Antud viisil käituv õpilane seab väljakutsed ka õpetaja autoriteedile.

Kui üks õpilane hakkab käituma väljakutseid pakkuvalt, võib juhtuda, et seda teevad ka teised. Niisugune olukord ei lahene iseenesest, on vajalik sekkumine ja juhtumi lahendamine.

MÕJU ÕPILASTELE

Väljakutseid pakkuvalt käituv õpilane segab kaasõpilaste õppetööd, mis võib põhjustada emotsionaalset stressi. Kiusamisena esinev käitumine võib last ärritada ja endast välja viia. Samuti loob see negatiivse õhkkonna klassiruumis, mõjudes halvasti õppimisele ja õpitulemustele. Kaasõpilased võivad hakata klassikaaslaste käitumist jäljendama.

VÄLJAKUTSEID PAKKUVA KÄITUMISE ENNETAMINE

1. KOOSTÖÖ KODU JA KOOLI VAHEL

Kodu ja kooli vaheline koostöö on tähtis. Õpetajatel on oluline teada õpilaste kodust olukorda, leidmaks parimaid viise, kuidas toime tulla nende väljakutseid pakkuva käitumisega. Probleemaatilisele

käitumisele võib olla erinevaid põhjuseid, sealhulgas mittetoetav kodu. Järjepidev suhtlemine lapsevanematega on esmavajalik probleemide lahendamisel. Kool võib olla suhtlemisel aktiivsem pool. Mõistmaks käitumise põhjuseid, on oluline õppida vanemaid/eestkostjaid ja pere tausta paremini tundma. See omakorda aitab leida parimaid viise õpilaste käitumise toetamiseks nii koolis kui ka kodus. Lapsevanematel on tähtis mõista, et nende endi hoiak kooli ja õpetajate suhtes peegeldub lastes.

2. LAPSE ENSEHINNANGU TÕSTMINE

Enesehinnangu tõstmine, empaatia arendamine ning austus on olulised viha taltsutamisel ja emotsioonide juhtimise õpetamisel.

Võttes aluseks lapse tugevused, huvid ja anded, aitab see tema enesehinnangut tõsta. Enesekindlad lapsed (eriti autismispektri häirega) ja teismelised suudavad ebameeldivuste korral paremini toime tulla. Nad ei karda uusi ja ootamatuid olukordi.

Kogu kool peaks väärtustama õpilaste pingutusi, julgustama neid uudishimulikkusele ja suunama oma vigadest õppima.

Vajalik on õpetajate ja lapsevanemate toetus, kui laps kogeb tagasilööke, kuid probleemide lahendamiseks tuleb võimalus anda ka lapsele. Äsja omandatud oskused aitavad tõsta lapse enesekindlust ning kogemuste kaudu suudab ta teisi mõista.

MÕNED KASULIKUD NÕUANDED:

Sotsiaalsed lood - need on suurepäraseks sotsiaalsete situatsioonide selgitamiseks autismispektri häirega lastele. Samuti võivad need anda juhiseid ja aidata meeles pidada vajalikke tegevusi. Sotsiaalsed lood võivad olla esitatud nii kirjalikult kui ka fotode/piltidena.

Kaardid oma tugevuste või heade käitumisviiside tähistamiseks - neid saab luua koos lastega ja kasutada vastavalt vajadusele. Nt “olen hea kuulaja” või “olen vapper”. Laps valib ühe kaardi ja proovib vastavalt sellele käituda.

Paljudel autismispektri häirega lastel ning teismelistel on erihuvid, mida saab ära kasutada õpitulemuste ja sotsiaalsete oskuste parandamiseks.

Näited:

- * huvi sõidukite vastu (autod, rongid, bussid) saab ära kasutada, õpetades loendama;
- * huvi vee vastu (duši all käimine, kätepesu) saab ära kasutada eneseteenindusoskuste arendamisel;
- * huvi looduse (loomad, linnud, vulkaanid) vastu võib aidata arendada lugemist, kui pakkuda uudistamiseks vastavasisulisi raamatuid;
- * huvi erinevate tegelaskujude vastu (filmidest, multifilmidest, lastesaadetest, arvutimängudest) võib aidata arendada emotsioonide juhtimist. Nt “Kui ämblikmees saab vihaseks, siis leiab ta vaikse koha ja hingab kolm korda sügavalt sisse”.

3. HEAD SUHTED

Head ja austavad suhted kodus ja koolis on lapse jaoks tähtsad. Lapsed vajavad tähelepanu ning teadmist, et see, mida nad teevad, läheb ka teistele korda. Terved suhted aitavad luua positiivseid sõprussuhteid ja toetavad lapse eneseregulatsiooni oskusi. Laste jaoks on oluline arendada sotsiaalset kompetentsust, võimet suhelda hoolivalt, empaatiliselt ja lugupidavalt.

4. USALDUSLIKUD SUHTED

Usalduslike suhete korral pereliikmete vahel julgeb laps oma muredest kergemini rääkida ning seeläbi vähendada oma pingeid ja ärevust. Usaldussuhte loomiseks on vajalik vanematepoolne huvi lapse tegevuste, mängude ning sõprade vastu. Tähtis on ka koosveedetud aeg, mil lapsevanem pühendub ainult lapsele. Oluline on lapsi julgustada oma tundeid eakohaselt väljendama, samas neid tundeid aktsepteerides, ning pakkuda tegevusi ka erinevate emotsioonide tundma õppimiseks.

5. LAPSE ERIVAJADUSE TUNDMINE

Lapsevanemana on oluline omada võimalikult palju infot lapse erivajaduse kohta, vajadusel küsides nõu koolist või pöördudes erinevate spetsialistide poole. Last ei tohiks tema erivajaduse või puude tõttu piirata ega tagasi hoida, vaid tähtis on anda talle vabadus saavutada just seda, milleks ta tegelikult võimeline on.

Samas peaksid lapsevanemad olema oma lapse erisuste osas realistlikud ning mitte ootama neilt üle jõu käivaid tulemusi. Tihti aitab lapse erivajaduse mõistmine tema käitumisviisidest paremini aru saada.

KLASSIRUUMI REEGLID

HÄSTI

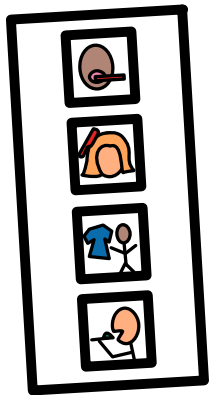
HALVASTI

6. RUTIINID JA REEGLID

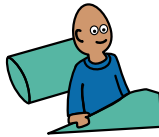
Rutiin ja reeglid on erivajadusega lapse jaoks eriti olulised. Reeglid

võimaldavad lapsel mõista ja õppida õiget käitumisviisi. Rutiin ning korrapära annavad neile kindluse ja turvatunde. Reeglid peaksid olema selgesõnalised ning konkreetsed (nt kui sa mind lööd, siis ma saan haiget ja hakkam nutma). Kui laps ei mõista reegleid, siis tõenäoliselt rikub ta neid ka edaspidi.

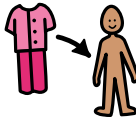
HOMMIKU- RUTIIN

7.00
ÄRATUS

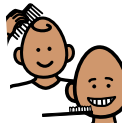
7.15
RIIDESSEPANEK

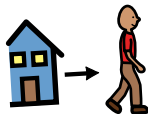
7.20
HOMMIKUSÖÖK

7.40
HÜGIEENITOIMINGUD

7.50
KODUST LAHKUMINE

7. PÄEVAKAVA/PLAAN

Päevakava/plaan on tähtis, kuna see aitab lapsel end järje peal hoida ning loob päevale struktuuri, mida on kergem järgida. Vajadusel võib päevaplaani visualiseerida kas kirjalikult või piltide/ fotodega. Järgitava visuaalse päevaplaani pakkumine tagab etteaimatavuse. Tasuta pildipank oma tarbeks kasutamiseks: arasaac.org, tasuline pildipank www.tobiidynavox.com.

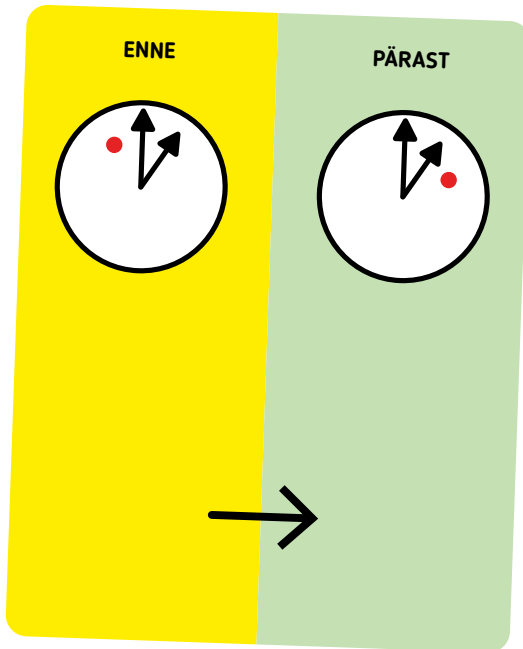
Toetage lapse päevarutiini, laps peab teadma, et pärast kohustuste täitmist on tal vaba aeg, mille vältel saab tegeleda talle meeldivaga (nt filmi vaadata, vanemaga koos mängida jne).

8. PÄEVAPLAANI JÄRGIMINE

Loodud plaanist tuleb kinni pidada, järgida ettenähtud tegevusi, nt õppimine on õppimise ajal. Tungival vajadusel, kui laps on silmnähtavalt väsinud või tervislik seisund nõuab, tuleks olla ka paindlik.

9. PIIRID

Kehtestatud piiridest tuleb kinni pidada ning seda peavad tegema kõik lapsega tegelevad täiskasvanud. Piirid annavad lapsele kindluse ja turvatunde.

10. ETTEAIMATAVUS

Lapse jaoks on tähtis etteaimatavuse loomine. See õpetab lastele maailmas erinevaid seoseid ja aitab neid mõista. Erivajadustega lastele, eriti autismispektri häirega, on väga oluline teada, mis järgmiseks tulemas/juhtumas on.

11. ÜLEMINEKUD

Üleminek ühelt tegevuselt teisele võib olla lastele raske. Andke muutustest aegsasti teada, et laps saaks mõttega harjuda, toetage teda selles. Vajadusel visualiseerige:

nt “ENNE-PÄRAST”-tehnika, visualiseeritud tegevuste jada (pildid/ fotod, kirjalikult), visuaalsed taimerid, abivahendid aja vähenemise demonstreerimiseks (liiva-, munakell). Võimalus kasutada “ENNE-PÄRAST”-tehnikat, nt laps peab enne ära tegema vähem soovitud ülesande ja pärast saab meelepärasema.

12. JÄRJEPIDEVUS

Järjepidevus on oluline nõudmiste, piiride ja rutiinide hoidmisel. Kehtestatud piire peavad järgima kõik lapsega töötavad või teda juhendavad täiskasvanud. Järjepidevus annab turvatunde, see aitab ennetada raskesti mõistetavat käitumist, laps teab mida oodata.

13. SUHTLEMINE

Suhtlemine on tõhus viis käitumise juhtimiseks nii koolis kui ka kodus. Oluline on lapsega suhelda, olenemata sellest, kui halvasti ta käitub. Teise inimese peale karjumine või tema häbistamine ei loo positiivseid suhteid. Selle asemel õppige last paremini tundma ja mõistke, miks ta antud viisil käitub. Alati veenduge, et suhtlete selgelt ja olete oma nõudmistes järjepidev. See, kuidas te oma kommentaare sõnastate, võib oluliselt mõjutada, kuidas laps neid tajub. Näiteks võite proovida:

Õelge oma korralduse ees sõna “aitäh”. Näiteks: “Aitäh, et paned oma krõpsupaki prügikasti.” See on suletud korraldus ega tekita lapses kahtlust, millest kinni pidada või mille üle vaielda.

Ole täpne. Näiteks: “Anna oma kodutöö mulle esmaspäeval tunni alguses” on palju täpsem kui “Esmaspäeval esita oma kodutöö”. Seda tehes olete õpilasele täpselt edastanud, mida ta peaks tegema.

Püüdke olla suheldes rahulik, autoriteetne ja neutraalne. Rääkides rahulikult, ilma sarkasmita, karjumata või kontrolli kaotamata, kuulab laps tõenäolisemalt, mida te palute. Pidage alati oma sõna mis tahes tüüpi nõudmiste osas, kuna see seab lapsele kindlad piirid.

Lapsega suheldes olge aktiivne ja tema jaoks kohal. Vajadusel lülitage telefon või teler välja ning pöörake oma tähelepanu ainult lapsele.

14. MOTIVATSIOON

Erivajadustega laste, eriti autismispektri häirega laste puhul, on väga oluline leida motiveerimise viise. Tihti võivad motivaatoriks olla lapse hovid ja huvid. Erinevaid päevaplaane koostades jätke lapsele aega meelepäraste tegevuste tegemiseks. See aitab leppida vähem meeldivate ülesannete sooritamiseks.

15. KIITUS

Lapse pingutusi tuleb märgata ning teda nende eest kiita, kuna see on vajalik edasiseks motivatsiooniks ja koostööks. Pärast ärritumist/raevuhoogu on samuti oluline last tunnustada oma tunnetega toimetulemise eest. Keskenduda kiitmisel rahunemise momendile. Tugevate emotsioonidega toimetuleku õppimine on väga oluline eluoskus. Tunnustamiseks võib kasutada suulist kiitust, näidata püstist pöialt või mõnd muud kokkulepitud märki, kleepida päevikusse/tabelisse kleepse, naerul nägusid või pakkuda väikese maiustuse. Lapsel on oluline mõista, mille eest teda kiidetakse.

16. PREEMIAID

Üks võimalus motiveerimiseks on kasutada preemiaid või preemiasüsteeme. Kleebised sobivad osategevuste sooritamise eest. Kokkulepitud preemia saab laps teatud arvu kleebiste kokkusaamisel: nt maiuspala, ühistegevus, lemmikfilm, aeg tahvelarvutis/telefonis.

17. POSITIIVSE KÄITUMISE KINNITUS

Kui laps käitub oodatud, positiivsel viisil, tuleb talle teada anda, et selline käitumine oli õige. Kinnitage talle seda millegi positiivse või lapse jaoks ihaldusväärsega:

- * meelepärased tegevused;
- * vaba aeg;
- * koostegevused lapsevanemaga;
- * suuline kiitus/tunnustus;

- * toiduga seotud tegevused (kiire snäkk, maiustus, poest toidu valimine);
- * võimalusel soovitud mänguasjad;
- * privileegid (liider olemine, väljasõidu valik);
- * kleepsud, märgid tabelisse, tahvlile, külmkapile.

18. MÄRGUANNE “LÕPETATUD/TEHTUD”

Lapsele tuleb märku anda, kui tegevus või tund on lõppenud. Kui tegevus on lõpetatud, siis on lapse jaoks oluline teada, kuhu asjad panna. Tegevuse lõpetamise võib kinnitada näiteks kleepsuga või tehtud ülesande panemisega selleks ettenähtud kohta. Selleks kohaks võib olla karp/kast või mingi alus. Samuti võib tegevuse lõppemise kinnituseks olla mõni täiskasvanu lubatav tegevus, nt vee joomine, kindel koht või lapsele sobiv vaba aja veetmise viis. Kui ülesande täitmiseks pole piisavalt aega ja see tuleb hiljem lõpetada, kaaluge selle jaoks spetsiaalset märgistatud karbi/kasti loomist. Näidake igapäevaselt visuaalselt, et päev jääb lühemaks (aeg möödub) ning tegevused saavad tehtud.

Edukas üleminek on oluline oskus iseseisvuse arendamiseks, paindlikkuse suurendamiseks, väljakutseid pakkuva käitumise

ja ärevuse vähendamiseks. Üleminekute toetamiseks on palju vahendeid, mida on lihtne teha ning kasutada. Äрге unustage vahendeid/tehnikaid ja visuaale lapse kasvades ning arenedes kohandada, et tagada nende tõhusus ja eakohasus.

19. LIIKUMINE JA SPORT

Füüsilised harjutused ja sportlikud tegevused on olulised pingete maandamiseks. Need toetavad kognitiivset ning emotsionaalset/sotsiaalset arengut. Regulaarne enese liigutamine vähendab ärevust, arendab lihasjõudu ja motoorseid oskusi. Samuti on oluline viibida värskes õhus.

Mõnikord, kui õpilane on ärevuses, on vaja teda rahustada. Üheks positiivseks võtteks, mis võib aidata, on sportlik tegevus või lihtsalt üks jalutuskäik õues.

Motoorsed oskused – väljakutseid pakkuva käitumisega õpilastel puudub sageli koordineerimine ja vajalikud oskused. Nad võivad kehalise kasvatuses tunduda füüsiliselt pinges ning kohmakad.

Kehalise kasvatuses õpetajad peaksid arvestama, millistes harjutustes või mängudes on erivajadustega õpilased võimelised osalema, julgustama neid treeningutel ja arendama motoorseid oskusi, arvestades laste võimete piire. Kui tuvastatakse tõsisemaid motoorseid probleeme, tuleb laps suunata füsioterapeudi juurde.

20. TASAKAAL TEGEVUSTE JA PAUSIDE VAHEL

Ülesannete ja tegevuste määramisel on oluline jälgida, et laps ei oleks ülekoormatud. Oluline on vältida väsimusest tingitud ärritust ning rahutust.

Ülesanded jagage väiksemateks osadeks. Lapsele näidake ainult üht osa korruga, et ta ei oleks suure hulga ülesannetega ülekoormatud. Lisada võib ka visuaalset ja käelist täpsust ning survet nõudvaid tegevusi (erinevad sobitamismängud, lükkimine).

21. PUHKEAEG

Jälgige, et lapsel oleks erinevate kohustuste vahel piisavalt puhkeaega. Vaba aeg võimaldab avastada ja õppida omas tempos.

22. TERVISLIK SEISUND, VÕIMED JA OSKUSED

Arvestada tuleb lapse tervisliku seisundi, võimete ja oskustega. Arutelud, vestlused ja õppematerjalid peavad olema eakohased ning õpilase arengutasemele vastavad. Igal lapsel on tegevusi, milles ta õnnestub ja midagi, milles ta vajab rohkem juhendamist. Leidke üles lapse tugevad küljed ning aidake tal õppida neid kasutama.

23. SUHTLUS

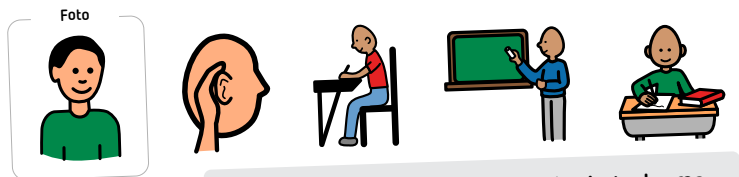
Lapse jaoks on vajalik selge ja arusaadav suhtlus. Esitage lihtsaid küsimusi ning kasutage lapse suhtluse tasemele sobivat keelt. Rääkige lühikeste lihtsate lausetega ja esitage üks korraldus korruga. Vajadusel võtke kasutusele alternatiivseid kommunikatsioonivahendeid (nt PCS-pildid, viipekeel).

24. VISUALISEERIMINE

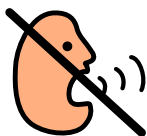
Visualiseerimine on oluline erivajadustega lastele neid ümbritseva keskkonna paremaks mõistmiseks. Taimer sobib aja mõistmiseks või ühelt tegevuselt teisele liikumiseks. Sotsiaalsed lood sobivad mõistmis- ja üldistamisoskuse toetamiseks. Lapsevanemal on

võimalik neil teemadel suhelda oma lapse klassijuhataja või mõne eripedagoogiga.

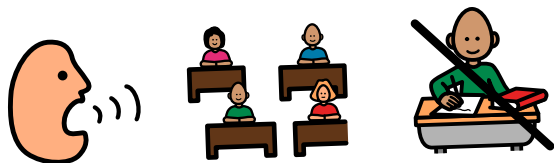
Lihtne näide sotsiaalsest loost.

“Lapse nimi” kuulab tunnis õpetajat ja teeb oma ülesandeid vaikselt

Tunnis ei räägi valju häälega

Kui sa räägid valjusti, siis klassikaaslased ei saa õppida

25. KOMPROMISSID

Kompromisside tegemine aitab lapsel mõista, et pärast kohustuste täitmist saab ta tegeleda endale meelepärase tegevusega. See arendab suhtlemisoskust, oma tegevuste planeerimist ja suurendab sisemist motivatsiooni.

26. HOIATUSED

Hoiatage oma last, kui ta käitub valesti. See annab lapsele võimaluse lõpetada või muuta lubamatut käitumist. Leppige eelnevalt kokku hoiatuste arv/sagedus. Pidage sellest kinni.

27. KÄIVITAJAD

Tuvastage väljakutseid pakkuva käitumise käivitajad, jälgige last ja leidke käitumise põhjused. Vajalik on laste käitumismustri kaardistamine, et tuvastada ärritumise/raevuhoo põhjused ning käivitajad. Olles nendest teadlik, on võimalik alustada rahustavat rutiini enne, kui käitumine probleemseks muutub. Ohumärkideks võivad olla: tavapärasest suurem enese kiigutamine, häälitsemine, soov ruumist lahkuda või lihtsalt põgenemine jne. Käivitajate tuvastamine võib aidata õigel hetkel sekkuda.

28. KOHT PUHKAMISEKS (RAHUNEMISEKS)

Leidke lapsele puhkamise koht (leppige see ühiselt kokku), tema jaoks on rahunemise koht oluline. Suunake last rahunema ja/või omaette olema, et ennast koguda, rahuneda või enese üle kontrolli taastada. Hea mõte on varustada koht mõne lapse lemmikesemega, nt sensoorsed mänguasjad, raamatud, ajakirjad.

29. PÄEVA POSITIIVNE LÕPP

Tähtis on päeva positiivne lõpp nii koolis kui ka kodus. Koduses keskkonnas võivad sobida rahulikud vestlused, lauamängude

Puhkamise koht klassiruumis

mängimine, koos raamatute lugemine/vaatamine jne. Positiivne päeva lõpp annab lapsele jõudu uueks päevaks ja soovi tagasi (kooli) minna. Samuti annab see lapsele tunde, et ta on oluline, mis tõstab tema enesehinnangut.

30. SOOVITUD KÄITUMISE JULGUSTAMINE

Õpetage või näidake ette uusi oskusi või käitumisviise nii, et laps nendest aru saaks ja tal oleks võimalus neid jäljendada. Julgustage last õpitut kasutama ning kiitke teda selle eest. Kui laps mõistab oma käitumise soovitud tagajärgi, kordab ta seda tõenäoliselt uuesti.

31. KOOSTÖÖ LAPSEGA

Erivajadusega lapse puhul ei saa eeldada, et laps tuleb üksi oma ülesannete/tegevustega toime. Lapsevanem/juhendaja peab kogu aeg juures olema, suunama ja abistama.

32. SENSOORSED TEGEVUSED

Pakkuge lapsele sensoorseid tegevusi. Sensoorne mäng julgustab lapsi õppima läbi avastuste, uudishimu, probleemide lahendamise ja loovuse. See aitab luua ajus närvidevahelisi ühendusi ning soodustab keele ning motoorsete oskuste arengut.

Ideid:

- * kineetilise liiva/geelpallidega mängimine;
- * Play Dough;
- * veemängud (sisetingimustes);

- * sensoorsed pudelid;
- * kiikumine (kiiktool);
- * helitorud;
- * habemeajamis- ja seebivahuga mängimine;
- * lõhnavad asjad (seep, lõhnakott, küünlad);
- * tegevused raskustega (raske kasti/koti mööda tuba lohistamine või tassimine, raskete pallide püüdmine-viskamine).

33. KESKKONNA KOHANDAMINE

Keskkonna kohandamine lapse vajadustele vastavaks võib aidata ära hoida väljakutseid pakkuvat käitumist ning vähendada võimalusi ärritumisteks.

Mõned ideed:

- * sirmid vaatevälja piiramiseks;
- * atraktiivsete/tähelepanu tõmbavate/ärritavate objektide eemaldamine lähikäikudest (nt lemmikraamat, tahvelarvuti ei ole õppimise ajal nähtav);
- * müra- ja valgusmõjutavad kõrvaklapid.

Lauasirm klassiruumis

34. EDUELAMUS

Pakkuge lapsele tegevusi, kus ta kogeb nii eduelamust kui ka õpi midagi uut. Lapse õnnestumisi märgates ning tunnustades tõstame tema enesehinnangut ja usku enesesse. Erivajadustega laste

Sirm klassiruumis

saavutuste märkamine ning kiitmine on eriti olulised, sest edusammud võtavad rohkem aega ja nõuavad suuremat pingutust.

35. ENNASTVIGASTAV KÄITUMINE

Ennastvigastav käitumine on igasugune käitumine, mille tulemusena tekitatakse endale füüsilist kahju. Erivajadusega laste puhul võivad selleks olla: enda löömine, pea või muude kehaosade löömine vastu kõva pinda, enda hammustamine, alavõi liigsöömine, silmade torkimine, *pica* (mittesöödavate esemete söömine), küünte närimine, juuste tõmbamine või naha nokkimine.

Ennastkahjustav käitumine on keeruline ja kompleksne ning seda tuleb käsitleda kõikehõlmavalt, mitte ainult juhtumite kaupa. Mõned olulised punktid, mida tuleks sellega tegelemisel arvesse võtta, on järgmised:

- * arstlik läbivaatus, et välistada meditsiinilised põhjused ennastvigastavale käitumisele (näiteks hamba-, pea- või kõhuvalu, dermatoloogilised probleemid või seedehäired);
- * võimalikult vähe lapse vabadust piirates keskkonna kohandamine. Ohtu tekitavad esemed asendada vähemohtlike materjalidega, näiteks klaasi asemel kasutada plastknõusid, teravad mööbliservad pehmendada vahtpatjadega või asendada pehme mööbli vastu. Nii kodus kui koolis võiksid

käepärast olla sobivad riided ja isikukaitsevahendid, näiteks pikad varrukad, kindad, kiiver ja kaitsmed (küünarnukkide, põlvede või muude kehaosade jaoks). Lisaks kaitsevahenditele ei tohi ununeda pideva järelvalve vajadus selliste laste puhul ning personali või vanemaid tuleks koolitada niisuguste kriisisituatsioonidega ohutult toime tulema. Oluline on ka meeles pidada, et ainult kaitsevahenditega sellise käitumise raviprotsess ei piirdu. Kaitsevahendid võivad küll vähendada ennastvigastava käitumise sagedust ja kergendada kulgu, kuid ei ravi käitumise algpõhjust ning ei õpeta lapsele sobivat käitumist. Samuti on kaitsevahendite kasutamisel oluline jälgida, et need ei tekitaks lapsele negatiivset mõju;

- * käitumise esinemise korral on andmete kogumisel oluline kirjeldada väga täpselt avalduvat käitumist ja keskkonda, kus see aset leiab, et välja selgitada tegureid, mis võisid selleni viia. Käitumise analüüsimisel on tähtis koguda järgmised andmed: selle avaldumine ehk täpne kirjeldus, sagedus, kestus ja intensiivsus ning keskkond, kus see avaldub ja/või ka keskkond, kus see ei avaldu. Analüüsida ka käitumise tagajärgi ehk mis juhtub pärast selle ebasobiva käitumise avaldumist, et püüda välja selgitada, mida soovitakse saavutada. Kolm peamist tagajärge, mis ennastvigastavat käitumist võivad süvendada, on: (1) sellele järgnevad positiivsed hüved, näiteks tähelepanu osutamine, lohutamine või meelisesemete kättesaamine; (2) sellega saadakse välja ebaseeldivatest olukordadest või tegevustest; (3) soovitakse saavutada sensoorset stimulatsiooni (Ristic, 2022).

36. SENSOORNE DIEET

Sensoorset dieeti defineeritakse kui teraapiatüüpi, mis hõlmab tegevusterapeudi planeeritud ja ajakavastatud tegevusprogrammi. Iga dieet on koostatud iga konkreetse lapse närvisüsteemi vajaduste rahuldamiseks. Just nagu viis peamist toidugruppi rahuldavad igapäevase toiduvajaduse, rahuldab igapäevane sensoorne dieet füüsilised ja emotsionaalsed vajadused. Selle eesmärk on aidata lapsel tulla paremini toime enda reguleerimise, fookuse hoidmise, kohanemise ja osavusega (Bogdashina, 156).

Sensoorne dieet ei lisa valimatult lapse päeva sensoorset stimulatsiooni. Täiendav stimulatsioon võib mõnikord intensiivistada negatiivseid reaktsioone. Efektiveim sensoorne dieet sisaldab tegevusi, milles laps on aktiivne osaleja. Kui sensoorne dieet on õigesti kavandatud ning rakendatud, võib see aidata ära hoida paljusid väljakutseid pakkuvaid käitumisviise, sealhulgas enesestimuleerivat ja ennastvigastavat käitumist. Laps võib tunda vähem ärevust, kui ta tunneb end mugavalt ning turvaliselt (Aquilla, Yack, Sutton, 2015).

Sensoorne dieet sisaldab ergutavaid, enesekontrolli arendavaid ja rahustavaid tegevusi/harjutusi. Sensoorse dieedi näidis ühele konkreetsele lapsele tabelis.

Ala- ja/või ülitundlikkus	Sensoorne dieet- näidisplaan SENSOORSED TEGEVUSED	Aeg või kordade arv
Visuaalne - alatundlik	kirju pusle kokkupanemine, tahvelarvutis visuaalefektidega rakenduse kasutamine	3- 4 minutit
Auditiivne- nii ala- kui ka ülitundlik	ergutav: Bluetooth kõrvaklapid ja tema enda lindistatud jutu kuulamine, hoogsa/rütmika muusika kuulamine, ksülofon, kodumasinad rahustav: vaikus, helisummutavad kõrvaklapid, mahe/rahustav muusika	3 minutit
Taktiline - ülitundlik	kineetilise liivaga tegelemine, stressipalli pigistamine	3 minutit
Vestibulaarne - alatundlik	teraapiapallil hüppamine, erinevates suundades kottkiigega kiikumine, põrandal surfilauga sõitmine	2 minutit
Proprietseptiivne - alatundlik	Hüppenööri ja/või minibatudil hüppamine, kehasoki kasutamine (võimlemine, tantsimine)	2 minutes
Kasutamise viis - varieerub	Kokku kasutada 5-6 vahendit 10 minuti vältel, umbes 1,5-2 minutit üks vahend/harjutus	

Hiiesalu, 2017

37. ERINEVAD TERAAPIAD

Terapeudid toetavad ja kiidavad lapsi läbi teraapiate. Teraapiaid on erinevaid: ühele lapsele vajalik ning sobiv ei pruugi loomulikult sobida teisele. Kõik oleneb lapsest ja tema toetamise vajadustest. Mõned soovitatavad teraapiad: mängu-, muusika-, hobu-, kunsti-, loov-, delfiini- ja tegevusteraapia.

38. ABI JA NÕU KÜSIMINE

Täiskasvanuna olge avatud abi küsima, kui te ei tule toime või ei tea, kuidas last konkreetse probleemiga aidata/toetada. Puudega või erivajadustega lapse kasvatamine võib muuta lapsevanemaks olemise keerulisemaks. Need

vanemad ning hooldajad võivad kokku puutuda pettumuse, üksilduse ja ülekoormusega. Pakkudes neile vanematele vajalikku tuge ja julgustust, võivad nad tunda end vähem üksikuna. Abi küsimine annab võimaluse värsketeks ideedeks ning uueks vaatenurgaks. Nõustajaga või kooli eripedagoogiga rääkimine, tugirühma leidmine või sõpradele ja perele toetumine võib samuti aidata leevendada nende vanemate koormat.

39. NÕUANNETE AKTSEPTERIMINE

Vanematel on mõistlik aktsepteerida spetsialistide soovitusi, kuidas oma lapse väljakutseid pakkuva käitumisega toime tulla. Õpetajatel/spetsialistidel võib olla rohkem kogemusi ning teadmisi erinevate lähenemiste ja meetodikate kohta.

SEKKUMINE VÄLJAKUTSEID PAKKUVA KÄITUMISE KORRAL

Rahustamis- ja sekkumistehnikad sõltuvad lapsest ning tema väljakutseid pakkuvast käitumisest. On oluline aidata lapsel leida mooduseid väljakutseid pakkuva käitumise vähendamiseks. Soovitused antakse alati lapsest lähtuvalt.

1. VÄLJAKUTSEID PAKKUVA KÄITUMISE PÕHJUSED

On oluline tuvastada, mis kutsus esile väljakutseid pakkuva käitumise ning õpetada alternatiive, mis ei oleks probleemsed ja millel pole negatiivseid tagajärgi. Näiteks: kuidas saada tähelepanu viisakal moel, kuidas anda märku oma soovidest.

2. OLE RAHULIK

Konfliktisituatsioonis püsige rahulik, ärge näidake välja oma ärritumist ega tundeid. Kui täiskasvanu on rahulik, aitab see ka lapsel rahuneda. Lapse emotsioonidega kaasamine tekkitab lapses veel rohkem ebakindlust ja ärevust.

3. SUHTLUS

Selge ja arusaadav suhtlus lapsega. Küsige lihtsaid küsimusi ning keelekasutus lapsega suhtlemisel olgu tema tasemele vastav. Kasutage lühilauseid, lihtsaid käsklusi/korraldusi, vajadusel alternatiivset kommunikatsiooni (nt PCS-pildid, viiped).

4. SÕNA “EI”

Tunduvalt konkreetsem on kasutada sõna “EI” selle asemel, et öelda “ÄRA”. Konfliktisituatsioonides võivad pikad laused olla lapse jaoks häirivad ja segadust tekitavad. Julgege kasutada konkreetset keeldu “EI” selle asemel, et lapse nõudmistega kaasa minna.

5. KOMPROMISSID

Kompromisside tegemiseks andke lapsele võimalus (piiritletud) valikuteks. Lapsele saab selgitada võimalust saada seda, mida ta soovib/mida talle meeldib teha, kui kohustused/vajalikud tegevused on tehtud.

6. ETTEAIMATAVUS

Oluline on luua lapse jaoks teadmine tegevuste ning sündmuste järjekorra kohta. See õpetab last leidma ja mõistma maailmas eksisteerivaid erinevaid seoseid. Mis saab edasi/juhtub järgmisena, on erivajadusega lapse jaoks väga oluline.

7. FÜÜSILISED JA ALTERNATIIVSED TEGEVUSED

Füüsilised tegevused aitavad vähendada stressi. Probleemses olukorras võib olla abi kiikumisest, batuudil hüppamisest, poksikoti tagumisest, palli viskamisest, pallimeres pikutamisest jne. Leidke sotsiaalselt sobiv sensoorne (tunnetuslik) asendustegevus.

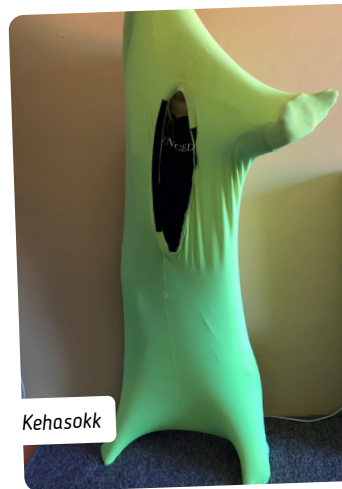
Näiteks pakkuge pigem hüppamist väikesel batuudil kui diivanil, pigem lubage närida kummirõngast riiete närimise asemel.

Raskusvesti kandmine

8. RAHUNEMISE KOHT

Juhendage last minema rahunemiseks ja/või ärrituse vähendamiseks sobivasse kohta. Sobilikud paigad rahunemiseks on näiteks: tubane telk; suur kast; kott-tool; nurk, kus on raskustekid/vestid; kehasokk; padjad.

Kehasokk

9. RAHUSTAMISTEHNİKAD

Nende tehnikate kasutamine kas täiskasvanu või lapse enese poolt aitab kiirendada rahunemisprotsessi, vähendada ärevust ning lõõgastada keha ja vaimu. Rahustamistehnikateks võivad olla näiteks:

- * rahustav massaaž;
- * mõõduka survega hõõrumine;
- * patsutamine;
- * mõõduka survega kallistamine;
- * raskusteki kasutamine;
- * jalutamine raskusvesti/raskustega täidetud seljakotiga;
- * kiikumine;
- * numbrite loendamine;
- * erinevate rahustavate hingamistehnikate kasutamine;
- * laulmine või ümismine;
- * rahustava muusika kuulamine (loodushääled, erinevad helisagedused jne).

10. POSITIIVNE KINNITUS

Positiivse ning ootustele vastava käitumise korral konfliktisituatsioonis tuleb lapsele teada anda, et selline käitumine on õige. Positiivse käitumise kinnistamiseks peaks kasutama midagi, mis tundub lapsele ihaldusväärne, kuna see suurendab oodatud käitumise kordumise tõenäosust. Kinnituseks võivad olla näiteks:

- * meelistegevused;
- * vaba aeg;
- * koosveedetud aeg lapsevanemaga;
- * suuline kiitus/tunnustus;
- * toiduga seotud tegevused (maiuspala, lemmiksnäkk jne);
- * võimaluse korral esemed/mänguasjad, mida laps on väga soovinud;
- * privileegid (sihtkoha valik, tegevuse juhtimine vms);
- * preemiatahvlile/külmikule kleepsude, märkide lisamine.

11. LEPPIMINE

Pärast arusaamatusi, konflikte ja/või vihahooge on väga tähtis lapsega ära leppida. Raskesti mõistetava käitumise lõppedes, kui laps on juba rahunenud, on oluline lapsele teada anda, et rahulikus olekus on kõik suhted korras ning vaatamata eelnevale käitumisele on laps ikkagi armastatud ja tähtis.

12. PUBLIKU VÄLTIMINE

Pealtvaatajate kadudes lõpeb tihti ka väljakutseid pakkuv käitumine. Võimalusel eemalduda ise/viia teised läheduses olevad isikud (klassikaaslased, pereliikmed) eemale või kui see ei õnnestu, siis eemaldada raskesti mõistetavalt käituv laps teiste hulgast. Juhul, kui täiskasvanu eemaldub, kuid jääb ikkagi lapse vaatevälja, peaks võimalusel siiski last vältima, kuni ta on rahunenud, kuna igasugune tähelepanu võib väljakutseid pakkuvat käitumist veelgi suurendada.

13. TÄHELEPANU KÕRVALEJUHTIMINE

Mõnikord aitab väljakutseid pakkuvat käitumist vähendada või lõpetada sellelt tähelepanu kõrvalejuhtimine. Näiteks lemmikraamatu vaatamine/lugemine, jalutama minek, rahustava muusika kuulamine, kindla eesmärgiga aknast välja vaatamine ja/ või muud huvipakkuvad ja rahustavad tegevused.

14. IGNOREERIMINE

Mõningatel juhtudel aitab väljakutseid pakkuvat käitumist lõpetada ka selle ignoreerimine. Igasugune tähelepanu (mis on hetkel lapsele pööratud) on tähelepanu ja tihti ongi raskesti mõistetava käitumise eesmärk tähelepanu saamine. Sellisel juhul vältida lapsega rääkimist, tema käitumise kommenteerimist ning isegi silmavaatamist. Võimalusel hoida ka turvalist distantsi lapsega.

15. OOTAMATU KÄITUMINE (TÄISKASVANU POOLT)

Sõltuvalt situatsioonist võib täiskasvanupoolne ettearvamatu käitumine aidata lapse raskesti mõistetavat käitumist lõpetada.

See võib olla lihtne tähelepanu kõrvalejuhtimine, kuid võib olla ka üllatav ning ootamatu täiskasvanupoolne tegevus. Näiteks võib täiskasvanu lapse väljakutseid pakkuva käitumise korral:

- * võtta jalast lapse sokid (kui laps lööb jalaga);
- * teha ootamatu/äkilise käteplaksu;
- * hakata sosinal või väga ilmekal viisil midagi rääkima;
- * öelda mõne mõttetu/seosetu lause.

Mõnikord aitab asjasse mittepuutuva inimese sekkumine (nt lapsega hakkab rääkima teine õpetaja, tuttav inimene vms).

16. SEKKUMISED ENNASTVIGASTAVA KÄITUMISE KORRAL

Tähelepanu pöörata ennastvigastavale käitumisele (hammustamine, peaga löömine, kratsimine, naha nokkimine, juuste katkumine jne), sest lapse ohutus on esmatähtis. Ennastvigastava käitumise dokumenteerimine ja täpne kirjeldamine on sekkumise läbiviimisel väga olulised, et hinnata selle tõhusust.

Mõned olulised tähelepanekud sekkumisplaani läbiviimisel:

- * keskkonna kohandamine ja rutiini tekitamine - lapsele individuaalse ajakava rakendamine, mittestruktureeritud aja vähendamine, liigse stimulatsiooni ennetamine (müra, rahvarohked olukorrad), õpikeskkonna kohandamine ning selgelt paika pandud reeglid, piirid ja ootused;
- * pikendada aega, mil ennastvigastavat käitumist ei esine. Selleks pakkuda positiivset tuge ja tagasisidet heale käitumisele. Leida viise, kuidas lapses esile tuua positiivseid käitumismustreid;

- * toetada lapse individuaalseid vajadusi. Õpetada õiget suhtlemist ja vajadusel kasutada kommunikatsioonisüsteeme, tänu millele suureneb lapse iseseisvus. Ennastvigastav käitumine on sageli suhtlusvorm, mida kasutatakse oma vajaduste väljanäitamiseks. Kui õpetada lapsele oma vajadustest märku andma (näiteks tegevustest pausi küsima või tegevustes abi otsima), kasutab ta selleks tõenäolisemalt sobivamaid käitumisviise ja ennastvigastav käitumine väheneb.
- * keskenduda ka sensorsete vajaduste rahuldamisele. Inimese sensorseid vajadusi silmas pidades võib sensoorne dieet anda võimaluse arendada kohanemisvõimelisemat käitumist (Ristic, 2005).

JÄRELDUS

Lapsevanemate, õpetajate ja spetsialistide eesmärk on ennetada ning vähendada väljakutseid pakkuvat käitumist. Kõik lapsed vääriavad selle juures õiglast kohtlemist. Teadmised niisuguse käitumisviisiga tegelemiseks võivad küll olemas olla, kuid nende kohta uuesti lugemine ning teadmiste kordamine annavad motivatsiooni ja jõudu jätkata sellel teekonnal. Käesolev juhendmaterjal on toeks nii õpetajatele, lapsevanematele kui ka teistele spetsialistidele.

Loodame, et sellest juhendist on Teile abi ja kui vajate lisateavet, pöörduge oma lapse kooli, õppenõustamiskeskusesse, Rajaleidjasse, rehabilitatsiooniasutusse või Laste ja noorte vaimse tervise keskusesse.

Selles juhendis välja toodud pildikommunikatsioonisüsteem (inglise keeles *Picture Communication System* ehk PCS) kasutab värvilisi ja mustvalgeid piltide kogumikke, mille algselt töötas välja Mayer-Johnson. PCS ja Boardmaker (tarkvara) on Tobii Dynavox LLC kaubamärgid.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Aquilla, P., Yack, E., Sutton, S. 2015. Building Bridges through Sensory Integration, 3rd Edition: Therapy for Children with Autism and Other Pervasive Developmental Disorders Paperback, pp 97.
2. Bennie, M. (2016, March 10). How can you use motivation to help autistic individuals. Autism Awareness Center Inc. <https://autismawarenesscentre.com/motivation-and-autism/> (Accessed February 8th, 2022)
3. Bogdashina, O. 2005. Sensory Perceptual Issues in Autism and Asperger Syndrome. Jessica Kingsley Publishers London and Philadelphia, pp 156.
4. Hiiesalu, R. 2017. Sensory Diet for Autistic Children with Intellectual Disabilities. Master degree thesis.
5. Irish National Teachers Organisation. INTO Guidance on Managing Challenging Behaviour in Schools. https://www.into.ie/app/uploads/2019/07/2.6.1.3.1_Guide_managing_challenging_behaviour.pdf (Accessed February 8th, 2022)
6. Oliver, C., Davies, L. & Richards, C. (2016). Self-injurious behaviour in children with an intellectual disability. Cerebra Centre for Neurodevelopmental Disorders, University of Birmingham. <https://cerebra.org.uk/download/self-injurious-behaviour-in-children-with-intellectual-disability-2/> (Accessed February 8th, 2022).

7. Only about children. Exploring the Benefits of Sensory Play for Children. <https://www.oac.edu.au/news-views/sensory-play/> (Accessed February 8th, 2022)
8. Raising Children.net.au. The Australian parenting website. Building confidence: autistic children and teenagers. <https://raisingchildren.net.au/autism/behaviour/understanding-behaviour/building-confidence-asd> (Accessed February 8th, 2022)
9. Ristic, R. F. (2005) Self-Injurious Behavior in People with Developmental Disabilities. The Journal of Safe Management of Disruptive and Assaultive Behavior. The Journal 4. <https://www.crisisprevention.com/CPI/media/Media/Blogs/self-injurious-behavior-in-people-with-developmental-disabilities.pdf> (Accessed February 8th , 2022).
10. Taft, L. Twinkl. 20 Behaviour Management Techniques for Challenging Behaviour. <https://www.twinkl.com/blog/20-behaviour-management-techniques-for-challenging-behaviour> (Accessed February 10th , 2022).
11. The Challenging Behaviour Foundation. Self- injurious behaviour. <https://www.challengingbehaviour.org.uk/understanding-challenging-behaviour/specific-behaviours/self-injurious-behaviour/> (Accessed February 8th, 2022)

LISA

TÄHESTIKU HARJUTUSED

Kehalised harjutused, mida saab kasutada väljakutseid pakkuva käitumisega laste õppeprotsessis. Treening koosneb harjutustest, mis järgivad tähestiku tähti. Iga täht koosneb liigutuste kombinatsioonist ja õpilased/lapsed saavad sooritada igale tähele vastava harjutuse. Lapsed võivad kasutada oma nimesid või sõnu. Tähestiku treeningkaardid on õpilastele visuaalselt ja meetoodiliselt kergesti arusaadavad.

Treeninguvideo vaatamiseks skaneerige QR-kood:

SLOVAKIA

INSTITUT PRE PRACOVNU
REHABILITACIU OBCANOV SO
ZDRAVOTNYM POSTIHNUTIM

ESTONIA

PÄRNU PÄIKESE KOOL

LATVIA

RĪGAS VALDA AVOTIŅA
PAMATSKOLA

NORTH MACEDONIA

POSEBNO OSNOVNO UCILISTE
“D-R ZLATAN SREMEC” – SKOPJE

**COPING WITH STUDENTS
CHALLENGING BEHAVIOUR**

JUHENDMATERJAL LASTE VÄLJAKUTSEID PAKKUVA KÄITUMISE
ENNETAMISEKS JA SELLEGA TOIMETULEMISEKS ÕPETAJATELE,
LAPSEVANEMATELE JA TEISTELE SPETSIALISTIDELE